नेपाली लोक साहित्यको अध्ययनमा जीवेन्द्र देव गिरीको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए.)
दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नगेन्द्र कुमार भण्डारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७१

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र श्री नगेन्द्र कुमार भण्डारीले **नेपाली लोक साहित्यको अध्ययनमा जीवेन्द्र देव गिरीको योगदान** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले मिहिनेतसाथ तयार पारेको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७१/१२/२२

....

सहप्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौला

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र श्री **नगेन्द्र कुमार भण्डारी**ले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **नेपाली लोक साहित्यको अध्ययनमा जीवेन्द्र देव गिरीको योगदान** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

(१) **प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम** ....

(विभागीय प्रमुख)

(२) **सहप्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौला** ....

(शोधनिर्देशक)

(३) **प्रा.डा. केशव सुवेदी** ....

(बाह्य परीक्षक)

मिति २०७१/१२/२९

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरुवर प्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौलाज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित निर्देशन दिएर लेखनमा अभिप्रेरित गर्नु हुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरु सहप्राध्यापक डा. नारायणप्रसाद गड्तौलाज्यूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधशीर्षक छनोट एवम् लेखन कार्यमा प्रोत्साहन गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम लगायत विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरू र कर्मचारी महेश तिवारीज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रटक गर्दछु ।

यस शोधकार्यको क्रममा शोधका लागि लोक साहित्यिक कृति लगायत अन्य आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरी उपलब्ध गराइदिने शोधनायक जीवेन्द्र देव गिरी एवम् उहाँको परिवारजनलाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन्छु ।

मेरो उच्च शिक्षा अध्ययनमा प्रेरित गरी मेरा निम्ति विविध समस्याका बावजुद पनि आर्थिक समस्या नगराईकन यस अवस्थासम्म ल्याई पुऱ्याउने परमपूज्य पिता स्व. कवि भण्डारी, माता दिलधरा भण्डारी, दाजुहरू बालाराम भण्डारी र नवराज भण्डारीप्रति सदैव ऋणी छु । मेरो अध्ययनका क्रममा यथेष्ट सहयोग गर्ने मेरी जीवन सँगिनी सावित्रा कुमारी खड्का भण्डारीप्रति पनि आभारी छु । यसैगरी शोधकार्यमा आइपरेका समस्या र तिनको निराकरणमा आवश्यक परिष्कार र परिमार्जन गर्न सहयोग पुऱ्याउने मेरा सहपाठी रामकृष्ण भण्डारी लगायत मलाई अगाडि बढ्न प्रेरित गर्ने मेरा आत्मीय मित्रहरू मथुराप्रसाद नेपाल, देवेन्द्रप्रसाद रिमाल, रूपबहादुर सिंह लगायत सम्पूर्ण शुभेच्छुक मित्रहरूमा कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

त्यस्तै व्यवसायिक व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि सङ्कलित सामग्रीहरूलाई झर्को नमानी शुद्धताका साथ समयमा टङ्कण गरिदिने युनिभर्सल फोटोकपी एण्ड कम्प्युटर सेन्टर नयाँबजारका मित्र सुभाष खत्रीलाई धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

....

नगेन्द्र कुमार भण्डारी

शैक्षिक सत्र : २०६५/०६६

क्रमाङ्क : ८९

मिति : २०७१/१२/२९

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

आई.ए.	-	इन्टरमिडियट अफ आर्टस
एस.एल.सी.	-	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क्र.सं	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
जे.टी.ए.	-	जुनियर टेक्निकल एसिस्टेन्ट
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ना.सु.	-	नायव सुब्बा
ने.रा.नि.मा.वि.	-	नेपाल राष्ट्रिय निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
ने.रा.प्रा.वि.	-	नेपाल राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय
प्र.जि.अ.	-	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
प्रा.	-	प्राध्यापक
प्रा.लि.	-	प्राइभेट लिमिटेड
बी.ए.	-	ब्याचलर अफ आर्टस
वि.सं.	-	विक्रम संम्वत्
सम्पा.	-	सम्पादन
सा.प्र.	-	साझा प्रकाशन

विषय सूची

पहिलो परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्या कथन १

१.३ शोधको उद्देश्य १

१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा २

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व ४

१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन ४

१.७ शोध विधि ४

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि ४

१.७.२ विश्लेषण विधि ४

१.८ शोध पत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद
जीवेन्द्र देव गिरीको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१ जन्म र जन्मथलो ६

२.२ नामकरण ६

२.३ पुर्खा र वंश ६

२.४ बाल्यकाल एवम् पालन पोषण ७

२.५ शिक्षा ८

२.६ वैवाहिक र पारिवारिक जीवन ९

२.७ राजनीतिक संलग्नता १०

२.८ पेसा र पेसागत संलग्नता १३

२.८.१ संस्थागत र पेसागत योगदानका अन्य कार्य १४

२.९ साहित्यको रचना : प्रेरणा र प्रभाव १६

२.१० रुचि, स्वभाव र सरसङ्गत १६

२.११ जीवन दर्शन १८

२.१२ सम्मान र पुरस्कार १८

२.१३ मनोनयन १९

तेस्रो परिच्छेद

जीवेन्द्र देव गिरीका लोक साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन

३.१. लोक साहित्यको अवलोकन कृतिको विश्लेषण २०

३.१.१ लोक साहित्यको चिनारी २०

३.१.२ परम्पराको निरन्तरतामा केही लोकनाट्य २३

३.१.३ कर्णाली प्रदेशका लोक गीतमा यथार्थको खोज २४

३.१.३.१ विषय वस्तु २४

३.१.३.२ संरचना २७

३.१.३.३ भाषाशैली २७

३.१.३.४ भाव २८

३.१.४ "भेरी क्षेत्रमा प्रचलित बालगीतहरू" को विश्लेषण २८

३.१.४.१ विषय वस्तु २८

३.१.४.२ संरचना २९

३.१.४.३ भाषाशैली ३०

३.१.४.४ भाव ३०

३.१.५ सिम्ताली शोकगीत " दिदी नाम्नै छन् कि ?" को विश्लेषण ३०

३.१.५.१ विषय वस्तु ३०

३.१.५.२ संरचना ३१

३.१.५.३ भाषाशैली ३१

३.१.५.४ भाव ३१

३.१.६ "सैरेलो र सैरेली" लेखको विश्लेषण ३१

३.१.६.१ विषय वस्तु ३२

३.१.६.२ संरचना ३२

३.१.६.३ भाषाशैली ३२

३.१.६.४ भाव ३३

३.१.७ "थारु लोक गीतमा एक ऐतिहासिक सन्दर्भ" को विश्लेषण ३३

३.१.७.१ विषयवस्तु ३४

३.१.७.२ संरचना ३४

३.१.७.३ भाषाशैली ३४

३.१.७.४ भाव ३४

३.१.८ "भेरी लोक साहित्यमा घाउटा" को विश्लेषण ३४

३.१.८.१ विषय वस्तु ३५

३.१.८.२ संरचना ३५

३.१.८.३ भाषाशैली ३५

३.१.८.४ भाव ३६
३.१.९ "नेपाली लोकगाथामा शासन व्यवस्थाका केही दृष्य" को विश्लेषण ३६
३.१.९.१ विषय वस्तु ३६
३.१.९.२ संरचना ३९
३.१.९.३ भाषाशैली ३९
३.१.९.४ भाव ३९
३.१.१० "हराउन लागेका केही डब गीत" को विश्लेषण ४०
३.१.१०.१ विषय वस्तु ४०
३.१.१०.२ संरचना ४०
३.१.१०.३ भाषाशैली ४१
३.१.१०.४ भाव ४१
३.१.११ "भुर्जेली बाहुनको लोकगाथामा सत्ताको दमन" को विश्लेषण ४१
३.१.११.१ विषय वस्तु ४१
३.१.११.२ संरचना ४२
३.१.११.३ भाषाशैली ४२
३.१.११.४ भाव ४२
३.१.१२ "दुल्लू माइत जाउँ धमारी" को विश्लेषण ४२
३.१.१२.१ विषय वस्तु ४२
३.१.१२.२ संरचना ४३
३.१.१२.३ भाषाशैली ४३
३.१.१२.४ भाव ४३
३.१.१३ "नेपाली उखानमा प्रगतिशील स्वर" लेखको विश्लेषण ४४
३.१.१३.१ विषय वस्तु ४४
३.१.१३.२ संरचना ४७
३.१.१३.३ भाषाशैली ४७
३.१.१३.४ भाव ४७
३.१.१४ पश्चिम तराईका थारु उखानहरू: एक अध्ययन ४८
३.१.१४.१ विषय वस्तु ४८
३.१.१४.२ संरचना ५०
३.१.१४.३ भाषाशैली ५०
३.१.१४.४ भाव ५१
३.१.१५ निष्कर्ष ५१
३.२. "हाम्रा लोकगाथा" कृतिको विश्लेषण ५२
३.२.१ 'सरुमै रानी गाथा' को विश्लेषण ५३

३.२.१.१ विषय वस्तु ५३
३.२.१.२ संरचना ५४
३.२.१.३ भाषाशैली ५४
३.२.१.४ भाव ५५
३.२.२ 'मनकोइलाको गाथा' शीर्षकको विश्लेषण ५५
३.२.२.१ विषय वस्तु ५५
३.२.२.२ संरचना ५६
३.२.२.३ भाषाशैली ५६
३.२.२.४ भाव ५६
३.२.३ 'भरथरीको गाथा' को विश्लेषण ५६
३.२.३.१ विषय वस्तु ५६
३.२.३.२ संरचना ५७
३.२.३.३ भाषाशैली ५७
३.२.३ ४ भाव ५८
३.२.४ 'हरि मल्लको सँगिनी' को विश्लेषण ५८
३.२.४.१ विषयवस्तु ५८
३.२.४.२ संरचना ५८
३.२.४.३ भाषाशैली ५९
३.२.४.४ भाव ५९
३.२.५ 'कलसाको धमारी' को विश्लेषण ५९
३.२.५.१ विषयवस्तु ५९
३.२.५.२ संरचना ६०
३.२.५.३ भाषाशैली ६०
३.२.५.४ भाव ६०
३.२.६ 'बालाचन्द्रको गाथा' को विश्लेषण ६०
३.२.६.१ विषयवस्तु ६०
३.२.६.२ संरचना ६१
३.२.६.३ भाषाशैली ६१
३.२.६.४ भाव ६२
३.२.७ 'भक्ति थापाको कर्खा' को विश्लेषण ६२
३.२.७.१ विषयवस्तु ६२
३.२.७.२ संरचना ६३
३.२.७.३ भाषाशैली ६३

३.२.७.४ भाव	६३
३.२.८ 'जङ्गबहादुरको कर्खा' को विश्लेषण	६४
३.२.८.१ विषयवस्तु	६४
३.२.८.२ संरचना	६४
३.२.८.३ भाषाशैली	६४
३.२.८.४ भाव	६५
३.२.९ 'चन्द्रशमशेरको कर्खा' को विश्लेषण	६५
३.२.९ .१ विषयवस्तु	६५
३.२.९.२ संरचना	६५
३.२.९.३ भाषाशैली	६६
३.२.९.४ भाव	६६
३.२.१०. 'नवलसिंह बानियाँको कर्खा' को विश्लेषण	६६
३.२.१०.१ विषय वस्तु	६६
३.२.१०.२ संरचना	६७
३.२.१०.३ भाषाशैली	६७
३.२.१०.४ भाव	६७
३.२.११ 'डाँफे र मुरलीको गाथा' को विश्लेषण	६८
३.२.११.१ विषयवस्तु	६८
३.२.११.२ संरचना	६८
३.२.११.३ भाषाशैली	६९
३.२.११.४ भाव	६९
३.२.१२ 'रिपु मल्लको चाँचरी' को विश्लेषण	६९
३.२.१२.१ विषयवस्तु	६९
३.२.१२.२ संरचना	७०
३.२.१२.३ भाषाशैली	७०
३.२.१२.४ भाव	७०
३.२.१३ 'श्रीनन्दको चाँचरी' को विश्लेषण	७१
३.२.१३.१ विषयवस्तु	७१
३.२.१३.२ संरचना	७१
३.२.१३.३ भाषाशैली	७१
३.२.१३.४ भाव	७२
३.२.१४ 'भोटको लडाइँको सवाई ' को विश्लेषण	७२
३.२.१४.१ विषयवस्तु	७२

३.२.१४.२ संरचना ७३
३.२.१४.३ भाषाशैली ७३
३.२.१४.४ भाव ७३
३.२.१५ 'सीताको चैत' को विश्लेषण ७४
३.२.१५.१ विषयवस्तु ७४
३.२.१५.२ संरचना ७४
३.२.१५.३ भाषाशैली ७४
३.२.१५.४ भाव ७५
३.२.१६ 'अमरसिंहको चैत' को विश्लेषण ७५
३.२.१६.१ विषयवस्तु ७५
३.२.१६.२ संरचना ७५
३.२.१६.३ भाषाशैली ७६
३.२.१६.४ भाव ७६
३.२.१७ 'श्रीकृष्णको धमारी' को विश्लेषण ७६
३.२.१७.१ विषयवस्तु ७६
३.२.१७.२ संरचना ७७
३.२.१७.३ भाषाशैली ७७
३.२.१७.४ भाव ७७
३.२.१८ 'रामायण' को विश्लेषण ७८
३.२.१८.१ विषयवस्तु ७८
३.२.१८.२ संरचना ७८
३.२.१८.३ भाषाशैली ७८
३.२.१८.४ भाव ७९
३.२.१९ बालाराजा काशीरामको भारत लोकगाथाको विश्लेषण ७९
३.२.१९.१ विषय वस्तु ७९
३.२.१९.२ संरचना ७९
३.२.१९.३ भाषाशैली ८०
३.२.१९.४ भाव ८०
३.२.२० 'उदाछापलाको भारत' लोकगाथाको विश्लेषण ८०
३.२.२०.१ विषयवस्तु ८०
३.२.२०.२ संरचना ८१
३.२.२०.३ भाषाशैली ८१
३.२.२०.४ भाव ८२

३.२.२१ निष्कर्ष ८२
३.३ 'नेपाली लोक साहित्यमा जन जीवन' कृतिको विश्लेषण ८३
३.३.१ "नारीका कोणबाट नेपाली लोक कथा" को विश्लेषण ८४
३.३.१.१ विषय वस्तु ८४
३.३.१.२ संरचना ८४
३.३.१.३ भाषाशैली ८५
३.३.१.४ भाव ८५
३.३.२ "चण्डी नाचमा गाइने लोक गीत"को विश्लेषण ८५
३.३.२.१ विषय वस्तु ८५
३.३.२.२ संरचना ८६
३.३.२.३ भाषाशैली ८६
३.३.२.४ भाव ८६
३.३.३ "लोक गीतमा दशैं गीत" को विश्लेषण ८७
३.३.३.१ विषय वस्तु ८७
३.३.३.२ संरचना ८७
३.३.३.३ भाषाशैली ८७
३.३.३.४ भाव ८८
३.३.४ "नेपाली लोक गीतमा नारी बह" को विश्लेषण ८८
३.३.४.१ विषय वस्तु ८८
३.३.४.२ संरचना ८८
३.३.४.३ भाषाशैली ८८
३.३.४.४ भाव ८९
३.३.४ "लोक कविताका रूपमा उल्टी सवाई" को विश्लेषण ८९
३.३.४.१ विषय वस्तु ८९
३.३.४.२ संरचना ९०
३.३.४.३ भाषाशैली ९०
३.३.४.४ भाव ९०
३.३.५ 'नेपाली लोकनाटकः एक चर्चा' को विश्लेषण ९०
३.३.५.१ 'सोरठी' को विश्लेषण ९१
३.३.५.२ 'घाटु' को विश्लेषण ९३
३.३.५.३ 'नचरी' लोक नाटकको विश्लेषण ९४
३.३.५.४ 'बालुन' को विश्लेषण ९५
३.३.५.५ 'भारत' को विश्लेषण ९७

३.३.६ “भेरी क्षेत्रीय नेपालीमा प्रचलित उखानहरूको परिचय ९९
३.३.७ “टुक्का र भेरी क्षेत्रमा त्यसको प्रचलन” को विश्लेषण १००
३.३.७.१ विषय वस्तु १०१
३.३.७.२ संरचना १०१
३.३.७.३ भाषाशैली १०१
३.३.७.४ भाव १०२
३.३.८ निष्कर्ष १०२
३.४ “नेपाली लोक साहित्यको रूपरेखा” कृतिको विश्लेषण १०३
३.४.१. लोक गीत र लोकपद्य १०३
३.४.१.१ लोक गीत १०३
३.४.१.१.२ “लोक गीत विश्लेषणको नमुनाका रूपमा सुर्खेतमा प्रचलित रोपाइँ गीत”को विश्लेषण १०६
३.४.१.२ लोकपद्य १०७
३.४.१.२.१ लोकपद्यको विश्लेषणको नमुनाका स्वरूप ‘सिलोक’ को विश्लेषण १०८
३.४.२ लोककाव्य र लोकगाथा १०९
३.४.२.१ लोककाव्यको परिचय १०९
३.४.२.१.१ “सवाई लोककाव्यको विश्लेषणको नमुना स्वरूप सासू बुहारीको सवाई” को विश्लेषण ११०
३.४.३ निष्कर्ष १११
३.५ गिरीका प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिको सूची ११२
३.६ गिरीका लोक साहित्य सम्बन्धी प्रकाशित फुटकर लेख रचनाहरूको सूची : ११३
३.७ शोध निर्देशन तथा अध्ययन पत्रहरूको अध्ययन ११४
३.७.१ विधागत अध्ययन ११७
३.७.२ जिल्लागत अध्ययन ११८
३.७.३ पद्धतिगत अध्ययन ११८
३.७.४ तुलनात्मक अध्ययन ११९
३.७.५ भाषागत अध्ययन ११९
३.७.६ निष्कर्ष ११९

चौथो परिच्छेद
उपसंहार तथा निष्कर्ष

४.१ उपसंहार १२०
४.२ निष्कर्ष १२१
सन्दर्भ विवरण १२४